

„Némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál” –

Radnóti utolsó verseinek vallásfelfogásáról

Lezárás időpontja: 2014. 05. 28.

Bevezetés

Radnóti Miklóst a magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb alakjaként tartjuk számon. Vallásos versei nem egy irodalomtörténészt arra a kijelentésre ösztökéltek: Radnóti vallásos költészete igen hangsúlyossá vált a kitörő világháború miatt. Fontos leszögeznünk, a költő többnyire saját élményeit írta meg ezekben a versekben. Épp ezért válik vitathatóvá a kijelentés, miszerint haláláig keresztény hívő maradt, hiszen a háború és a munkatábor mély nyomot hagytak a költőben. Hogy utolsó verseit megvizsgálhassuk, elengedhetetlen, hogy előbb megismerjük a költő vallásos felfogását, hiszen itt is felfedezhetünk jó pár sajátosságot, ami a költő egyedi értelmezésére utal. Arra keressük a választ, hogy hogyan rekonstruálható Radnóti vallásos világképe, és mennyire rendítették meg azt a háborús tapasztalatok.

Radnóti vallásfelfogása

Radnóti Miklós magát zsidó származása ellenére magyar, keresztény költőnek vallotta, aminek okát az egyetemi éveit vizsgálva meg is érthetünk. „Radnótit szegedi éveiben döntő szellemi hatások érték. Ez a szellemi hatás többretegű volt. Jelentette magát az egyetemi képzést: a rendszeres irodalomtörténeti, nyelvészeti és pedagógiai stúdiumokat. Ezek mellett életre szóló befolyást jelentett Sík Sándor barátsága és katolicizmusa, valamint a Szegedi Fiatalok baloldali mozgalma.”¹

Komlós Aladárhoz írt levelében hevesen tiltakozik az ellen, hogy a zsidó irodalom részének vallják: „Nem érzem zsidónak magam. Miért vagyok mégis zsidó vallású? A valláshoz semmi közöm, a faj stb. szellemalakító erejében csak igen-igen kis mértékben vagy még annyira sem hiszek. Hát nehéz megmagyaráznom, s nehezítésül még hozzáteszem, hogy ha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katolicizmushoz van közöm.”²

Ferencz Győző munkájában is olvashatjuk, hogy Radnóti megtérésében óriási szerepet játszott Sík Sándor. A férfi 1930-ban ismerkedett meg Radnótival, aki hamar a szűk körű, privát szeminárium tagjává vált. Sík nagy hatással volt Radnóti vallásfelfogására, emellett pedig a későbbi években egymás költészetére is kölcsönösen hatottak.

1 Miklós Péter: Többretegű szellemi hatás – Radnóti szegedi professzorai. In: Szegedma.hu Tények és vélemények [online] 2009. 05. 07. [2014. 04. 13.] < URL: <http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/05/tobbretegu-szellemi-hatas-radnoti-szegedi-professzorai.html>

2 Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. [szerző nélkül]. In: Beszelo.c3.hu Beszélő Online [online] [2014. 04. 13.] < URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/radnoti-miklos-kiadatlan-levele-a-zsidosagrol>

A költő a tanok hallatán, valamint tanára által kiadott fordítási feladatai során egyedi képet alkotott a keresztény vallásról. A kommunisztikus Jézus-felfogása Henri Barbusse 1928-as Jézus című munkájából eredeztethető. Ez a fajta felfogás a megváltó emberi oldalát hangsúlyozza. Különös Jézus-felfogása a következő, általa írt sorokban is megnyilvánul. "A Tábla felfüggesztette a büntetést, el is évült. Akkoriban elhatároztam, hogy megtérek, hogy ne »más vallás« jelképeivel éljek, mert ez nékem nem »más« vallás, s az Újtestamentum költészete éppúgy az enyém, akár az Ótestamentumé, s Jézusban is »hiszek«, nem tudok jobb szót rá, bár a hit..."³ A mondatot félbehagyta, ezzel pedig erősen azt sugallja, az ő fogalomtárában a hit teljesen mást takar, mint egy átlagos hívőében.

Egyedi Jézus-képének nyomait őrzi még az a levél, aminek részleteit az imént már megismerhettük: „Hogy is kezdjem... A szobám falán három »családi kép« van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik »nem bennfentes« látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: »a nagybátyád?« vagy »a rokonod?« Igen – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitét váltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a katolikus Vörösmarty vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías vagy Jézus, Máté vagy János stb., rengeteg rokonom van.”⁴ Szinte fel sem merül a kérdés, miért tekinti a múlt nagy irodalmi alakjait a rokonaiként. Maga is a magyar költészet meghatározó alakja, ezért méltán sorolhatja magát a nagy irodalmi családba. Felsorolásának végén azonban már nem írókat, költőket említ, hanem történelmi, vallási alakokat is. Újra találkozhatunk az egyedi Jézus-felfogással, aminek gyökerei valószínűleg a már említett Barbusse írásához vezethetők vissza. Jézus rokonítása idegennek hat a keresztény egyháznak, hiszen ő egy magasztos, emberek felett álló személy. Radnóti felfogásában szerepet játszik az, nem kívánta magát elkülöníteni a zsidóságtól, inkább a keresztény egyházhoz (is?) szeretett volna csatlakozni. A vallást nem megkülönböztetésként fogta fel, sokkal inkább egy olyan

3 Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. [szerző nélkül]. In: Beszelo.c3.hu Beszélő Online [online] [2014. 04. 13.] < URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/radnoti-miklos-kiadatlan-levele-a-zsidosagrol>

4 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 17.

eszköznek tarthatta, ami egy nagy családdá formálja az azonos nézeteket valló embercsoportokat. Mint láthattuk, a vallási alakokat is ismerősökként, rokonokként kezelte, ez is okot adhat a feltételezésre, hogy a segítség nélkül maradt Radnóti hite esetleg megrendülhetett.

Vizsgáljuk meg először az *Arckép* című versét! A mű óriási botrányt kavart, Radnótinak ítélőszék elé kellett állnia vallásghalászás vádjával. Komlós Aladárnak írt levelében erről is ír: „Ez volt a vers, Töreký súlyosbító körülménynek vette, hogy »más vallás tisztelete tárgyához hasonlítja magát«, s majdnem egyetemi pályámba került, mert a József Attila révén legendássá lett Horger Antal kari ülés elé vitte a dolgot.”⁵ Az első olvasatra provokatívnak tűnő mű miatt valóban el kellett volna hagynia az egyetemet, ám Sík Sándor a költő védelmére kelt. „Sík Sándor mentett meg, sőt a piarista rend tagjai nevében levelet adott a táblai tárgyalásra, amely szerint egyházi szempontból semmi kivetnivalót nem találnak a versben. A Tábla felfüggesztette a büntetést, el is évült.”⁶ A dolgozat szempontjából ez egy igen fontos műnek számít. Nem a provokatív jellege miatt, hanem mert kulcsfontosságú képet ad arról, Radnóti miként viszonyult Jézus Krisztushoz. Ez akkor válik világossá, amikor több mint egy évtizeddel később, 1943-ban levelet küld egykori professzorának, Zolnai Bélának, hogy vállalja a keresztapaságot. Fontos tudnunk, Radnóti pontos terv szerint járt el, ugyanis nem véletlenül keresztelkedett május 2-án. „Mintegy tizenöt esztendeje határoztam el magamban, hogy harmincnegyedik évem betöltése előtt megkeresztelkedem. Krisztus harminchárom esztendő múlt s nem volt harmincnégy, mikor megfeszítették, - ezért gondoltam így. S azért, - bár tizennyolc éves koromtól katolikusnak érzem és vallom magam, - mert azt hittem, hogy ez a megőrült és aljas világ csak rendbejön addig, megszűnik a zsidóüldözés, magánügy, benső ügy lesz az én megkeresztelkedésem is, nem gondolhatja senki spekulációnak, vagy menekülésnek.”⁷ A levélben tehát tisztán kijelenti, nem új keletű a rokonszenve a katolikus egyházzal, ráadásul az egyedi Krisztus-képe is könnyebben érthetővé válik számunkra. Radnóti Jézus-felfogása lassan kezd körvonalazódni: Isten fiát ugyanolyan átlagos embernek tekintette, akárcsak saját magát. Nem csupán korában és küllemében volt képes párhuzamot vonni maga és Krisztus között. Ezt jól bizonyítja a tény, hogy harmincnégy éves kora előtt kívánt megkeresztelkedni. Úgy tűnhet, Radnóti katolicizmus felfogása nem

5 Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. [szerző nélkül]. In: Beszelo.c3.hu Beszélő Online [online] [2014. 04. 13.] < URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/radnoti-miklos-kiadatlan-levele-a-zsidosagrol>

6 Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. [szerző nélkül]. In: Beszelo.c3.hu Beszélő Online [online] [2014. 04. 13.] < URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/radnoti-miklos-kiadatlan-levele-a-zsidosagrol>

7 Radnóti Miklós 104 éve született. [szerző nélkül]. In: Nepszava.com Amerikai Népszava Online [online] 2013. 05.05. [2014. 04.10.] <URL: <http://nepszava.com/2013/05/magyarorszag/radnoti-miklos-104-eve-szuletett.html>

épp olyan, amit egy szokványos hívótól elvárnánk. Ezt mi sem erősíti jobban, mint Tolnai Gábor írása, amit az 1962-es Radnóti válogatás előszavának írt: „Radnóti Miklósnak az ó- és újtestamentum ifjúságától kedves olvasmánya volt. A kulturális érdeklődésen túl, a halála előtti esztendőben, a gyötrő egyedüllétben, megfélemlítettségében, önemésztő állapotában – ahogy egy levélben írja – »a megőrült és aljas világban« környezete tanácsára katolizál. Elhatározását, hogy ne tűnjék egyszerű menedék keresésének, igyekszik belső indokkal is megmagyarázni. De hogy mennyire nem hatott gondolkozásának mélyére a katolikus világnézet, mi sem bizonyítja jobban, minthogy költészetében hiába keresnénk a nyomát. Ha mélyen behatolt volna gondolkozásába a katolicizmus, utolsó verseiben, a halál közvetlen közelében bizonyára felhangzott volna soraiban a vallás hangja.”⁸ Nézzük meg néhány példán keresztül, hogy tartható-e ez az állítás! Milyen vallásbeli álláspont olvasható ki Radnóti verseiből?

Radnóti szimbólumrendszere

„Ma már nyugodtan mondhatjuk, ha költői nyelv van is, külön költői szókincs nincs. Alig van ugyanis olyan szó, amely költőivé ne válhatnék, ha költői információban kap szerepet. A szavak prózai vagy költői értékét, minőségét ugyanis alkalmi használatuk, összefüggésük dönti el.”⁹ Ahhoz, hogy Radnóti utolsó verseit megvizsgáljuk, és tiszta képet kapjunk a költő vallásfelfogásáról, elengedhetetlen górcső alá vennünk a verseiben előforduló leggyakoribb motívumokat. A legtöbbször előforduló szavak vizsgálata emellett segít betekintést nyerni a költő világába, így nagyobb eséllyel foglалhatunk állást a dolgozatban felvetett kérdés kapcsán.

Radnóti költészetében számtalan motívum lelhető fel, a kutatás szempontjából azonban csak egy kis részét kell megvizsgálni. A változatos szimbólumtárban helyet kap az idő. A háború kitörése után egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít neki a költő. Kapcsolható az élethez és a halálhoz egyaránt. Mindkét esetben ellenséges szimbólumként jelenik meg az idő, hiszen egy olyan dologról beszélünk, amely visszavonhatatlanul eljár az ember feje felett, és nem tartogat mást számára, csak a halált. Kinek hosszabb, kinek rövidebb idő jut az élete leélésére, elméletileg semmi esély sincs arra, hogy kicselezzük, ezzel pedig elkerüljük a halált. Radnóti műveiben az idő két síkon van ábrázolva. A valóságban egy nyomasztó légkör

8 Tolnai Gábor: Radnóti Miklós. In: Epa.oszk.hu Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis [online] [2014. 04. 13.] < URL: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00227/pdf/ITK_EPA00001_1962_05_593-627.pdf

9 Nemes István: Radnóti költői nyelve. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. p. 83.

lengi körül, amely leginkább a halálra mutat rá, az elmúlást érzékelteti az olvasóval. A jól ismert világunkban minden az időhöz kötött. Az élet, a napszakok, a rabok tartózkodási helye, a munka, a kínok. Az idő, mint egy mindent átfogó erő jelenik meg a költő műveiben. Mindenre hatással van, ám magára semmi sincs. A másik kontextus, amelyben fellelhető a szimbólum, a nem valós világ. A transzcendentális birodalomban az idő semmisnek mondható. Ide tartozhat az angyal, mit örökéletű lény, aki felett sohasem jár el az idő. Radnóti belső világát is bele lehet venni a felsorolásba. Egy olyan komplex világot alkot, ahol az idő, mint befolyásoló tényező, nem létezik. Radnóti tudatában az otthonhoz, szerelemhez, szabadsághoz fűződő dolgok öröklétűek, kitörölhetetlenek, és az idő sem másíthatja meg az emlékeit. Míg a valóságban szembesülhetünk a saját múlandóságunkkal, addig Radnóti igyekszik emlékeztetni bennünket, hogy az emlékek vagy maga az emlékezet nem hal velünk, hisz amíg van, aki emlékezzen ránk, addig „halhatatlanok” vagyunk.

A háború kitörése után nem csak az emlék válik kulcsfontosságú motívummá a költő számára. Az öldöklés láttán Radnótit félelem fogja el, hiszen tudja, közeledik a halál. Maga a szó is egy súlyos jelentést hordoz magában, de a hangszerelését vizsgálva is nyilvánvaló, hogy a mély hangrendű magánhangzók miatt egy egyfajta drámai hatást ér el. Ez a megállapítás az angyalra is igaz, Radnóti valószínűleg ezért is szerette párba állítani őket. Költészetében megfigyelhető egy éles ellentétpár, amely a háború utáni versekben gyakran megjelenik. Élet és halál. Az egyre romló élethelyzet, a világháború kegyetlenségei, a munkatábor borzalmai szinte beleégetik a költő tudatába a halál meglétét. Az emberélet már mit sem ér, akár kedvtelésből is elveheti egyik a másiktól azt, így az élet számít a legnagyobb értéknek, ami földi javak híján egyedüli tulajdonuk, míg el nem veszik a raboktól. Az örökös félelem a haláltól tehát egy meghatározó szimbólum Radnóti költészetében. Rendkívül hangsúlyossá válik az archaizálás, az archaikus szavak használata, melyek száma a háború kitörése után jelentős növekedést mutat. „1938 – 44 Az archaikus elemek száma: 37, Az archaikus elemeket tartalmazó versek száma: 12, A korszak összes verssora: 1736, Az archaikus elemek verssorokhoz viszonyított százalékos aránya: 2,13%”¹⁰ Radnóti ugyan nem szakít végleg a modernnel, de igyekszik visszahozni azokat a régi stíluselemeket, amelyek már nemigen voltak jellemzőek a kortárs költészetre. Tekinthetjük egyfajta furcsa ötvözésnek, hiszen két ellentétes stílust igyekszik egy költeményen belül egyesíteni. Verseinek témái is hasonló sémán működnek, mivel az élet és a halál gyakori ellentétpár a háborús verseiben. Kimondhatjuk tehát, Radnóti költészetének ismét egy meghatározó eleméhez értünk, hiszen

10 Nemes István: Radnóti költői nyelve. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. p. 100.

nemcsak témáiban, stílusjegyeiben is az élet és a halál örökös, véget nem érő harca bontakozik ki. Sorra olvasva a verseket, gyakori lezárása a költeményeknek a halál. Ahogyan az életünket is a halál zárja, Radnóti műveiben is ez a szimbólum az, ami gyakran befejező gondolatként szolgál. Például a *December* című költeményének utolsó két sora:

„Nesztelenül közelít,
mély havon át a halál.”¹¹

Későbbi verseinél is megtartja ezt a formát.

„s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadt fának odván temetkező bogár.”¹²

A *Razglednicáknál* igen erőteljes ez a hatás. A halál sokkal nagyobb szerepet kap, mint az addigi művekben, hiszen a költő a saját bőrén érzi annak a közeledtét.

„Az ökrök száján véres nyál csorog,
az emberek mind véreset vizelnek,
a század bűzös, vad csomókban áll.
Fölöttünk fú a förtelmes halál.”¹³

Egyre közelebbi, egyre veszedelmesebb jelenségnek érezzük, nem pedig egy megváltó erőnek, amely felszabadít egy zsarnok hatalom elnyomása alól. A halál tehát egy hangsúlyos, félelmet keltő szimbólumként van jelen Radnóti eszköztárában. Valószínűleg a saját elmúláshoz fűződő viszonyát fejezi ki vele, amely a háború kitörése után egyre sötétebb, brutálisabb képet ad. Radnóti verseit olvasva rádöbbenhetünk, hogy a halál-felfogása merőben más, mint a legtöbb keresztényé. Az életkorából is adódhat ez a félelem, a feszültség, amely a verseit uralja, mindenesetre semmiképp sem jelenthetjük ki, hogy a költő a halálban, az elmúlásban látja a vigaszt és a szabadságot.

A háború alatt írt költeményeiben kétség kívül az angyal a leggyakoribb motívum. Számos értelmezés született már a felbukkanó csodás lény misztikumára. Különös módon majdnem minden esetben párosítható a halállal, hiszen a költő verseiben szinte egymás vonzásában lépnek színre a költeményekben. Az angyalértelmezés tehát majdnem minden versnél más és más. „A dologban az is meglepő, hogy – mivel a *Naptár* ciklus *December* című verséről van szó – az angyal megjelentetheti a tudatunkban a karácsony, a karácsonyi

11 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p. 150.

12 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

13 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

angyalfogalmát is, amelyhez legkevésbé sem áll közel a halál tudata.”¹⁴ A *December* című költemény kapcsán tehát felbukkan az első értelmezés az angyal motívumra. Szöges ellentétet képez a karácsonyi angyal képpel a *Sem emlék, sem varázslat* című alkotásban a kardos, védelmező angyalével. Itt több érzelmet, több beteljesületlen vágyat sűrít össze a költő, így az angyal lehet egy kimondatlan bosszúvágy fennkölt megtestesítője, vagy éppenséggel az igazság, a szabadság hiányának misztikus lény. Számunkra az angyalképhez mindig pozitív érzelmek, pozitív emlékek fűződnek. Isten teremtményei a Biblia szerint közvetítik az akaratát, védelmeznek, óvnak bennünket a gonosz ártásától, kiterjesztik az Úr hatalmát a földi lényekre. A keresztény hit szerint az angyal jelképezi az igazságot, a feltétlen szeretetet, a védelmet, az odafigyelést. Radnóti költészetében azonban teljesen más képet kapunk ezekről a fenséges lényekről. Remek példa erre *A félelmetes angyal* című vers. A halál és az angyal képe itt teljesen összeforr. A költőre leselkedő halál angyala egy állandó félelem érzetét kelti az olvasóban, hiszen mindenütt jelen van. A hagyományos angyalfelfogással ellentétben ez egy rideg, kegyetlen angyalképet ad:

„Mikor fehér
a holdas éj, suhogó saruban
fut a réten s anyám sírjában is motoz.
Érdemes volt-e? - kérdi tőle folyton
s felveri. Suttog neki, lázítva fojtón:
megszülted és belehaltál!”¹⁵

Radnóti költészetében sokszor megfigyelhető ez a felfogás, hiszen ezek a lények a kortalanságuk miatt nemigen tudják, mi a halandóság, így számukra az is képtelenség, hogy felfogják az élet értékét. Az örök létezés monotonitásának megszakítása jelent gyönyört ezeknek a lényeknek. Radnóti költészetében tehát nem a hagyományos angyalfelfogás tükröződik. Inkább – számunkra – kegyetlen lényeknek írja le őket, akiknek boldogságot okoz a szenvedés, a halál, a gyötrelme. Bibliai kontextusban az angyalok nem bírnak emberi érzelmekkel, ábrázolásuk is csupán azért emberi, hogy a próféták, a látóik könnyebben megértsék az üzenetet, amit az Úrtól hoznak. Radnóti verseiben az angyalok az öröklétlen kívül szinte mindenben hasonlítanak az emberhez. Képesek fenyegetni, örülni, segíteni, megfélemlíteni, védelmezni. Csupa olyan tulajdonsággal ruházta fel ezeket a lényeket, amelyek egy átlagos emberre is igazak lehetnének. A dolgozat szempontjából tehát fontos

14 Szigeti Lajos Sándor: *Modern hagyomány*. Budapest: Lord Könyvkiadó, 1995. p. 102.

15 Réz Pál [szerk.]: *Radnóti Miklós művei*. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.192.

kiemelni, hogy Radnóti számára már az angyalok sem olyan csodás, hitbéli lények, mint az átlagos keresztényeknek. Ahogyan Jézust sem magasztalja, és inkább egy átlagos ember bőrébe bújtatja, az angyalokat is megfosztja az emberek feletti pozíciótól, és a halhatatlanságon kívül mindenben emberi mintára formálja őket.

Hogy Radnóti világáról hitelesen értekezzünk, mindenképp meg kell ismernünk a Fannihoz fűződő viszonyát, hiszen gondolkodásának megváltozásában óriási szerepet játszik. A kitörő háború óriási nyomást helyezett a költőre, hiszen önkéntelenül is felvetődött Radnótiban a lehetőség, hogy talán sohasem ér majd haza. Az általa ismert világ elveszik, az eltervezett jövője semmivé foszlik. A munkatáborba kerülése után hangsúlyossá válik az egyik kiemelt szimbóluma, az emlék. Általa képes újból felkelni, az emlékeiben élő képek jelennek meg a szeme előtt. Ha elgyengül is, mindezek erőt adnak neki a küzdelem folytatásához. Az emlékeit több csoportra is oszthatjuk: (1) az otthon emléke, amely emlékezteti a költőt mindarra, amely a megszokott hétköznapijait alkotta. (2) a haza emléke, amely nem konkrétan a költő lakhelyét jelöli, hanem a magyar hon ismerős tájait. (3) a legjelentősebb, a Fannival kapcsolatos emlékek. Radnóti számára ez számít a legtöbbet, hiszen Fanni, akár egy földöntúli erő, óriási hatást vált ki a költőből. Legelőször vizsgáljuk meg a *Levél a hitveshez* című költeményt! Radnóti ebben a versben többször is utalást tesz arra, Fanni milyen sokat jelent neki.

„ki biztos voltál, súlyos, mint a zsoltár,
s szép mint a fény és oly szép mint az árnyék,
s kihez vakon, némán is eltalálnék”¹⁶

Kétség sem férhet hozzá, hogy Fanni személye kiemelkedő helyet foglal el Radnóti életében. A fogságba esése utáni első szakaszban tehát Fanni az, pontosabban a hitves emléke, ami élteni őt. A vers további szakaszaiban betekintést nyerhetünk kettejük közös múltjába. Radnóti az ifjúkoráig is visszanyúl, a mostani helyzete és kamaszkora között párhuzamot von. Ugyanúgy befolyásolja a remény, hogy láthatja Fannit, az övé lehet, megcsókolhatja. Az emlékéradatból azonban hirtelen a valóságban találjuk magunkat. A költő Fanni szeme kékjét csodálja az égből, ám bombázórajok zavarják meg. Ezután egy erős hangulatváltás megy végbe Radnótiban.

„ha kell, zuhanó lángok közt varázslom
majd át magam, de mégis visszatérek;
ha kell, szívós leszek, mint fán a kéreg”¹⁷

16 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.208.

Fanni emlékeiből táplálkozva erős élni akarás tölti el a költőt. Szinte varázslatszerűen hat rá a múlt idillje. Ez a visszatérő jelenség több költeményében is megfigyelhető. A legerősebb hatás az *Erőltetett menetben* figyelhető meg.

Erőltetett menet

A mű a Lager Brünne való erőltetett menetelést örökíti meg. „Szinte minden elemző megemlíti, hogy Vogelweide versének hagyományos tipográfiai tördelésével Radnóti a menetelés ritmusát érzékeltette. Lator László tűnődött el azon, hogy Radnóti ugyan számos nagy verset írt ebben a formában: »De az *Erőltetett menet* az egyetlen, amelyikben ez a sorközépi metszetet azzal a bizonyos fehér csíkkal jelöli is [...]. Nem tudom pontosan, miért csinálták ezt a középkori németek, talán csak azt jelölték vele, hogy ez a hosszú sor eredetileg két sorból állhatott. De Radnóti versében, úgy érzem, valami mást is jelent. Mintha valami lázas lebegés volna ebben a versben, valami el-elfulladás zihálás. Mintha a verset kettéosztó fehér vonal a hirtelen megszakadó, kihagyó lélegzetet éreztetné az olvasóval»¹⁸ Nem csupán a sorokat lehet kettéválasztani, a vers hangulata is egyértelműen több részre osztható. Maga a vers egy paradoxon, mivel az első része látszólag ellentmond az utolsónak. A költő a verssorokon át meggyőzi saját magát. A felbukkanó emlékek olyan nagy erővel bírnak, hogy szinte varázsütésre képesek változtatni Radnóti álláspontján. Ferencz Győző tökéletesen összefoglalja a versen végigvonuló érzelmi változásokat: „Az érzelmi érvelés a következőképpen épül fel: (1) a költő hinni szeretné, hogy nem csak képzelete műve, hanem tényleg megvan elveszett otthona, elveszett élete, (2) ezért az otthon és a szerelem idilljét a képzelet segítségével olyan erővel jeleníti meg, hogy (3) végül elhiteti magával, hogy van remény, fölkel, hogy továbbinduljon. Csakhogy ehhez minden érv ellenére külső segítségre van szüksége, és kéri is ezt a külső segítséget: »Ne menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!«”¹⁹ Vizsgáljuk meg az első részt! A vers ezen részében egyértelmű tehát a heves tiltakozás a remény ellen. Ha úgy vesszük, még szánalmasnak is találja, aki hamis reményeket táplálva az otthona után sóvárog. Ezt nem is fejezhetné ki jobban, mint azokkal a kegyetlen metaforákkal, amelyek a halál közelségét érzékeltetik.

„De mégis útnak indul,

17 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.209.

18 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 736.

19 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 738.

mint akit szárny emel,”²⁰

Radnóti szimbólumrendszerét ismerve ismét eszünkbe juthat az angyal. A verssor egyfajta mennybéli felemelkedést, feltámadást sugall. A megfáradt, megtört lélek angyali segítséggel indul egy jobb világ felé. A halál kulcsfontosságú szerepet játszik, hiszen nélküle nem kezdődhet meg az utazás a boldog öröklét felé. Radnóti mintha ironizálna az angyal segítségén, hiszen értelmetlennek tartja a további küzdelmet, és az életért való elkeseredett harcot lehetetlen dolognak tartja. A párhuzam a mennybemenetel és az értelmetlen küzdelem között tehát egyfajta gunyoros hangvételt érzékeltet. A művet olvasva további halállal kapcsolatos verssort is felfedezhetünk.

„s hiába hívja árok,
maradni úgyse mer,”²¹

Az árok szó több jelentéssel bírhat. A háborús körülményeket figyelembe véve gondolhatunk egy egyszerű lövészárookra, ahová a katonák behúzódhattak az ellenséges tűz elől, majd viszonyozhatták is azt. A háború egyik nagyon fontos „találmánya” volt, hiszen így nem kellett a nyílt tűznek rohanni. Ezen túl természetesen lehet az út melletti, vízelvezető árok is. Radnóti itt is gunyorosan nyilatkozik a reménykedőkről. Úgy véli, még ebben a biztonságot adó mélyedésben sem maradhatnak meg, hiszen annyira hívja őket az otthon képének illúziója, hogy a vágytól megrészegülve elhagyják azt. Nem mernek maradni, nehogy a jóleső illúzió elillanjon. A másik értelmezésnél viszont újból előkerül a halál, mint uralkodó motívum. Ismét az árok az, ami ezt a baljós képet az olvasó elé vetíti. A mennybemenetel sorai után elkerülhetetlen, hogy egy sír jusson eszünkbe. A háború javában zajlik, a rabok menetelnek, a remény haldoklik, a halál pedig vészesen közeledik. A menet résztvevőit a kimerülés fenyegeti, a sír hívja őket. Radnóti érzékletes képet fest erről, szinte magunkon érezzük a megsemmisülés súlyát. Ezután megállapítást tesz róla, a reménykedők nem mernek a halálra gondolni:

„s ha kérdezed, miért nem?
még visszaszól talán,
hogy várja őt az asszony
s egy bölcsebb, szép halál.”²²

A halálra vonatkozó metaforák itt erősödnek fel igazán:

20 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.213.

21 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.213.

22 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.213.

„hanyattfeküdt a házfal,
eltört a szilvafa,
és félelemtől bolyhos
a honni éjszaka.”²³

A hanyattfekvő házfal képe utalhat a háborúban elesettekre, halottakra, akik a csatamezőn vagy a munkatáborban lelték halálukat. Az eltört, kettétört szilvafa a meghasadt lelkeket is szimbolizálhatja, amelyről megint csak a halál képe juthat eszünkbe. A félelemtől bolyhos éjszaka pedig a környező szemlélőkre utalhat, mivel az előbbi képek láttán az ő szívükbe is befészkelte magát a halálfélelem. Ezután a költő feloldja ezt a fojtogató hangulatot. „Radnóti idilljeit három korszakra lehet tagolni, de az egyes korszakok között az átmenet fokozatos. (1) A korai versek irodalmi pasztorálja egy traumákkal küzdő, sérült lélek biztonság utáni vágyát fejezi ki. (2) A harmincas évek közepétől az istenhegyi kert ihlette versekben Radnóti helyzetének nyugtalanító törékenységét fogalmazta meg. Radnóti úgy tekintett a kertre, úgy tekintett a szerelmi boldogságára, hogy hiába valóságos, mégis elérhetetlen: biztosan tudta ugyanis, hogy pusztulás vár rá. Úgy az övé, hogy nem birtokolhatja, úgy van része benne, hogy már látja kivetettségét. Ez a szimultán tudattartalom ad a középső korszak idilljének mélyebb dimenziót. (3) Az utolsó versekben valójában nem beszélhetünk idillről, csak idill utáni vágyról.”²⁴ Vagy annak emlékéiről, tehetnénk hozzá, hiszen Radnóti ezen költeménye egyetlen ponton válik idillivé, mikor a saját hétköznapi életéből villannak képek az olvasó elé. A hűlő lekvár, a nyári napsütés, Fanni alakja mind azt idézik, amitől otthon az otthon. Ezután valóban egy idill utáni vágy jelenik meg. Radnóti szemléletmódja hirtelen megváltozik, az eddig beletörődő, reményvesztett ember új erőre kap. Segítségül viszont nem egy felsőbb hatalom erejét hívja, hanem egy barátét, egy rabtársát. Varázsütésre felemeli a lehorgadt fejét, és újult erővel néz szembe a rá váró borzalmakkal. Az erős emlékek varázslatként hatnak a költőre. A mágia meglétét egy erős kép érzékelteti az olvasóval. „a hold ma oly kerek!”²⁵ Az emberiség tudatában a Holdhoz számtalan misztikus jelenség kapcsolódik. A mágia, a boszorkányság, a természetfeletti lények eljövételének időszakát jelenti. A Hold állásából számtalan dologra következtettek, ezért a mai napig titokzatosnak, varázslatosnak hat a maga egyedi misztikumával. A versen egyértelmű hangulatváltozás vonul végig, amit köthetünk a Holdhoz is. Ferencz Győző monográfiájában egy érdekes észrevételre bukkanhatunk, amelyet

23 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.213.

24 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 427.

25 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

tovább gondolva érthetővé válik a Hold fontossága a költeményben. „Ezt az irracionális reményt erősíti az a ritmikai-verstechnikai megoldás, amelyre Lator László hívta fel a figyelmet: »az első félsorban mindig ereszkedik a sorvég, mintha fáradtan, csüggedten lehanyatlana, leesne, a második félsorban többnyire emelkedik, felcsap, mintha a formában is feleselne a reménytelenség és a valószínűtlen, lázas remény.«”²⁶ (Ferencz, 738) A Hold megjelenése után úgy tűnik, mintha Radnóti a hirtelen jött „varázslattól” extázisba esett volna. Az eddig pontosan szerkesztett verssorok (mondatvégi írásjel indokolt használata, mondatkezdő nagybetű, tulajdonnevek helyesírása) a remény felbukkanása után zilálttá válnak. A mondatkezdő nagybetű használata csupán egyszer fordul elő, valamint a Holdat is kisbetűvel írja le a költő. Reményteljes felkiáltásai szinte egybefolynak, nincsenek szétválasztva. Mintha egyre hevesebben bizonygatná magának az eddig hamisnak hitt igazságot. A dolgozatunk szempontjából tehát nagyon fontos észrevennünk, hogy Radnóti nem kér természetfeletti segítséget. Megjelenik ugyan a varázslat, ám ez sem eredeztethető semmilyen felsőbb hatalomtól, inkább a pogány hitvilág elemei tükröződnek a költemény zárlatában. Az *Erőltetett menet* teljes egésze a valóságot, a gyötrelmet, a lerombolt hazát ábrázolja. Egyetlen segítség a kitartóan táplált remény, ám ez is a háború elszenvedőiből árad, ezért szintén a valósághoz kapcsolhatjuk a képzetet. Az emlékek is a reményhez társíthatók, valamint a halál is egy akadályként gördül a menetelők elé, melyet szintén a remény eszközével igyekeznek leküzdeni. Az egyetlen segítségnyújtás egy valós, hús-vér barától származhat, így teljességgel kizárhatjuk az isteni közbenjárás lehetőségét. Radnóti racionalitása és hite vív csatát a műben, melyből egyértelműen a remény kerül ki győztesen. Azt azonban majdnem teljes bizonyossággal kijelenthetjük, hogy a bizakodása az emlékei folytán nő, nem pedig egy segítő Isten meglétének lehetőségéből.

Hogy a költemény végét valóban értelmezni tudjuk, elengedhetetlen ismernünk Walther von der Vogelweide *Ó, jaj, hogy eltűnt minden* című versét. Az írást Radnóti fordította magyarra, és jó pár szerkezeti elemet át is emelt a saját művébe. A vers kiindulópontja azonos, megjelenik a megváltozott táj, Radnótinak pedig alapvető félelme, hogy az otthonba hazatérve a német lovagköltőhöz hasonlóan már nem fogja megismerni azt, hiszen sok változáson ment keresztül. A két költemény azonban ezen a ponton elválik egymástól. Míg Vogelweide a lovagi felfogás szerint vezekléssel a mennybe juthat, Radnóti elveti ezt a lehetőséget. Számára nem jelent megoldást a mennyország, a holtak világa. A „Ne

26 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 738.

menj tovább, barátom, kiálts rám! s fölkelek!”²⁷ sor egyértelműen az élni akarást fejezi ki. Radnóti nem akarja feladni, hiszen várja őt az otthona, Fanni, ezért nem elégszik meg azzal a lehetőséggel, hogy a halála után a mennybe kerül. Az eltérés tehát a versek lezárásában keresendő: a vallásos válasz nem válasz Radnóti számára, mivel a megnyugvást nem a mennybekerülés tudata adja számára, hanem Fanni emléke, és a remény, hogy viszontláthatja a hazájával együtt.

Sem emlék, sem varázslat

Az 1944-ben keletkezett mű sok tekintetben fontos mondanivalót hordoz. Több bibliai utalást is tartalmaz, amelyek vizsgálata elengedhetetlen a dolgozat szempontjából. Már az első négy sor is két nagyon fontos szimbólumot rejt magában.

„Eddig úgy ült szívemben a sok, rejtett harag,
mint alma magházában a négerbarna mag,
és tudtam, hogy egy angyal kísér, kezében kard van,
mögöttem jár, vigyáz rám s megvéd, ha kell, a bajban.”²⁸

Az angyal, mint gyakori szimbólum, ismét megjelenik a műben, ám nem ez a legelső bibliai utalás, amivel találkozhatunk a versben. Az alma a teremtéstörténetben a gonosz kulcsfontosságú eszköze. Valójában a tiltott gyümölcs nem volt egyértelműen megnevezve a Bibliában, Szent Jeromos félrefordításának köszönhető, hogy a köztudatban élő alma-képzet részben a gonosszal van kapcsolatban. Érdekesség, hogy az alma latin megfelelője, malum, és a gonosz, malus, között egy betűnyi eltérés van. Radnóti versében tehát szoros összefüggésben áll az alma és a gonosz ellen érzett harag. A költő a szívét egy almához hasonlítja, melyben a harag magként bújik meg. Ha erősíteni akarjuk a bibliai vonalat, ismét a teremtéstörténetet kell alapul vennünk. Mikor az első emberpár megízlelte a tiltott gyümölcsöt, a testükbe kerülő falattal eredendő bűnt vontak magukra és leszármazottjaikra. Ezt a bűnt mindnyájan magunkban hordozzuk, így Isten előtt már azelőtt meg vagyunk ítélve, hogy tudatosan követnénk el bűnöket. Radnóti tehát az alma motívumával utalhat az eredendő bűnben való hitére, amely minden emberben benne lakik, mintha a tiltott gyümölcsből egy-egy darab Ádám és Éva leszármazottjaiba került volna.

27 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

28 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.203.

A paradicsomi képzetet tovább erősíti a felbukkanó angyal jelenléte. Több értelmezés is született a szimbólumról. A paradicsomi érzethez társítható a kerubok képe, ahogy lángoló karddal őrzik az Édenkertet. Akad azonban más megközelítés is. „Radnóti versében, amely egy évvel a megkeresztelkedése után keletkezett, a harag, az angyal, alázat, bosszú, mennyi motívumait a zsidó-keresztény gondolatvilág kategóriáiként értelmezi, és azt mutatja ki, hogy az alázattal a költő lemond a személyre szabott gondviselésről.”²⁹A zsidó-keresztény gondolatvilágban a védőangyal is óriási szerepet játszik a hívők életében. Radnóti a verssorokban egy vigyázó angyalról, aki állandóan a költővel van, vigyáz rá, megóvjá őt a bajban. Transzcendens testőrét egy karddal fegyverezi fel, amely gyakori eszköze volt az angyaloknak az ábrázolásuk során. Mihály arkangyal is egy hatalmas karddal a kezében győzi le a gonoszt. Radnótit megihlethette a főangyal, ugyanis Mihály akaratereje hatalmas, így megingathatatlan, bármely gonosz erő is akarja behálózni. A versben olvasható angyal is egy ilyen Mihály képére megalkotott lény. Kitartóan követi Radnótit, és védelmezi őt bármely élethelyzetben.

A háború kitörésével megkezdődnek a kegyetlenkedések, Radnóti fogságba esik, ingóságait hátrahagyva kényszermunkát köteles végezni. Az egyre elhatalmasodó terror félelmet kelt a költőben, így a verssorokban lassan elveszik a benne lüktető harag, a bosszúvágy, és kénytelen alázattal viseltetni az elnyomó hatalom ellen. Túl sok lázadó életet ontottak ki ahhoz, hogy ne csikarjanak ki feltétlen alázatot a sanyargatottakból. A vers újabb kulcsfontosságú momentuma, amely ismét összefüggésbe hozható a keresztény hittal. Az uralkodó hatalom elnyomására a foglyoknak szakítani kellett a hitükkel, hogy végleg fejet hajtva elfogadják a sorsukat. A hit, a későbbi megtorlásban való bizakodás, a harag mind életveszélyesnek számított a munkatáborokban. Lehetséges tehát, hogy Radnóti is inkább az elnyomó hatalom felé mutatott alázatát fejezi ki a verssorokban. A mű tagolódása ezt remekül példázza.

A vers egyértelműen két részre osztható. Az első résznek érezhetően vallásos töltete van, a bibliai utalások miatt újraéljük a bűnbeesést. Megjelenik az angyal, melynek feladata a hit és a hívő védelme. A vers második szakaszából viszont majdnem minden vallásos utalás eltűnik. Megérkezünk a jelenbe, a fájó valóságba, ahol nagyon nehéz boldogulni. Radnóti egy új világ születéséről ír, ahol úgy érzi, teljesen magára maradt.

„a világ újraépül, - s bár tiltják énekem,
az új falak tövében felhangzik majd szavam;

29 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 580.

magamban élem át már mindazt, mi hátravan,”³⁰

Ebben a világban már nincs helye a hitnek, sem az angyalnak, amely eddig végigkísérte a költőt az élete során. Már nem számít az eredendő bűn sem, nyomtalanul eltűnik ez is. A hangvétel eszerint az értelmezés szerint mintha kissé keserűvé válna. Az eddig jelenlévő vallási motívumok új alakban tűnnek fel: „sem emlék, sem varázslat”³¹ Az emlék szinte egyértelmű, az otthont, a szerelmet, a békét, a 'gazdag életet' jelenti. Radnóti emlékekből táplálkozva élte a mindennapjait, ez adott erőt számára, hogy képes legyen tovább élni, és minden nap újra meg újra kiállni a borzalmakat, amiket ráért az elnyomó hatalom. A varázslat viszont nem bír ilyen egyértelmű jelentéssel. A megingó hit szerinti értelmezésben a varázslat egyfajta gunyoros hangnemet érzékeltet. A Bibliában leírt csodákat, isteni közbenjárásokat egy ilyen egyszerű szóval illeti. Bár azt írja, a szívében nincs már harag, értelmezhetjük úgy is, az elnyomók elleni gyűlölet múlt el, és ez a tehetetlen düh Isten ellen fordult. Nem jelenthető ki, hogy végleg elvesztette volna a hitét, inkább a reménybe, a segítségbe vetett bizalmával történhetett valami. Ezt egy nagyon érdekes szószerkezet követi: „baljós a menny felettem;”³² Több értelmezés is született ennek magyarázatára, hiszen egy önmagának ellentmondó képet látunk. A menny a harmónia, a végtelenség, a nyugalom jelképe. A menny jelenti a tökéletességet, a lelkek tökéletes nyughelyét. A mennyben nyugodt, örök boldogság várja az érkezőt, ezért szeretne minden hívő odakerülni. A baljós jelzővel viszont Radnóti egy sötét, félelmet keltő képet tár elénk. Két értelmezés is felállítható arról, mit is jelenthet a baljós menny. Az első magyarázat a bibliai megközelítésből fakad. A baljós menny Isten haragját hivatott kifejezni. A mitológiában gyakran azonosították a mennydörgő, sötét égboltot az istenek eszközével, amellyel kifejezték a nem tetszésüket a halandóknak. A baljós menny tehát a dühös, haragvó Isten jelképévé vált. Mi válthatta ki ezt a dühöt az Úrból? Ismét két hipotézist állíthatunk fel. Isten haragudhat a kitörő világháború miatt. Az értelmetlen rombolás, pusztítás, egymás bebörtönzése, a hit megtagadása vagy elvétele mind remek ok arra, hogy a Teremtő elborzadjon és haragra gerjedjen a teremtetett lényei miatt. A másik megközelítésnél Isten rosszallását maga a költő váltja ki azzal, hogy hite meginog. A baljós menny tehát Isten reakciójának is tekinthetjük, ám lehet, hogy a magyarázat sokkal egyszerűbb, mint gondolnánk. Ha nem vallásos oldalról közelítjük meg, a menny jelentheti magát az égboltot is. Ebből a szempontból viszont nem a transzcendentális világot jelenti a

30 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.204.

31 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.204.

32 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.204.

menny. A baljós ég ugyanúgy jelenthet készülő vihart, sötét felleget, mennydörgést, villámlást, ám ebből a megközelítésből nem Isten haragjának tulajdonítjuk a jelenséget. Ennek a viharnek is két értelmezését állíthatjuk fel. Az egyik szerint egy egyszerű természeti jelenségről beszélünk, amely még letargikusabbá teszi az amúgy is romjaiból újjáépülő világ képét. A háború így már nem csak a földön, hanem a fellegekben is dúl. A másik értelmezésben nem feltétlenül kell a mennydörgésre gondolnunk. Utalhat a menny az égre, a felhőkre, ám ezúttal nem a közeledő eső hozza a baljós előérzetet, a fenyegetést. A légi hadviselés repülőgépei legalább olyan robajt okoztak, mint egy tomboló vihar. A gépek motorjainak zaja, a becsapódó lövegek, a bombák robbanásának fülsiketítő zaja épp elég fenyegetést hordoz magában. A menny elnevezés pedig az előbbi ironizálás miatt ismét nem értendő szó szerint.

A vers végén ismét megjelenik az angyal motívum, pontosabban a lény hiánya. A költő azt feltételezi, talán nincs már mögötte az angyal, a remény, a védelem, esetleg a beteljesülő bosszú lehetősége szertefoszlott. Radnóti versén végigvonul egy erős változás. Ez az átalakulás a valláshoz való viszonyánál a legerőteljesebb. Míg a vers elején egyértelműen megbizonyosodhatunk arról, a költő vallásos meggyőződése töretlen, addig a mű végére ennek az ellenkezőjéről olvashatunk. Lehetséges tehát, hogy a háborús tapasztalatok, az elnyomó hatalom szigora meggyengítette Radnóti hitét, vagy legalábbis kiváltotta a haragját Isten ellen. A reménytelenség és egy új világ születésének az előszele már elég okként szolgál, hogy akár egy mélyen vallásos hívő meggyőződését is megingassa.

Képeslapok

Mielőtt kielemeznénk a *Razglednicákat*, vizsgáljuk meg röviden, hogy Radnóti költészetében hogyan jelennek meg a képeslapok. Az első ilyen költemények a Chartres-ból Páris felé tartó útván keletkeztek. Ezek voltak a *Cartes postales* csokor alkotásai. A négy- és hatsoros művek egy-egy pillanatot örökítettek meg a költő utazásából. Apró mozzanatokról szerzünk tudomást: milyen volt a vonatút, kik vették körül a költőt. Ezek a múltó pillanatok csupán képeket tárnak elénk, szemben a *Razglednicákkal*, nincs meg a kép és szöveg egysége.

Razglednicák

Radnóti utolsó versei talán a leghangsúlyosabbak a dolgozat szempontjából. Érdekes külön-külön megvizsgálni őket, így megközelítőleg pontosabb képet kapunk Radnóti vallásfelfogásáról közvetlenül a halála előtt.

Itt jelenik meg utoljára az angyal: itt találkozhatunk utoljára a transzcendens világgal annak képviselőjén keresztül. Alapvetően a vers két egyértelműen elkülöníthető részt alkot. Képet kapunk egy nyüzsgő, veszélyes, háborús valóságról.

„Bulgáriából vastag, vad ágyuszó gurul,
a hegygerince dobban, majd tétováz s lehull;
torlódik ember, állat, szekér és gondolat,
az út nyerítve hőköl, sörényes ég szalad.”³³

A sorokat olvasva belecsöppenünk egy végeláthatatlan zűrzavarba. Minden érzékszervünkre igyekszik hatni a költő. A vad ágyuszó, a hegygerinc röpködő darabjai, a torlódó embertömeg egyre jobban felfokozzák az érzékeinket. Szinte magunk is a menekülő emberek és állatok között érezzük magunkat, a háborús hangulat pedig a negyedik sor végére éri el a tetőfokát. Éles váltás következik, mikor hirtelen kikerülünk a háborús környezetből, és egy nyugodt idillbe visz a költő. Radnóti ekkor külső személyt szólít meg, vélhetőleg Fannit. A vers második szakasza itt kezdődik el, itt húzódik a legnagyobb ellentétpár a költeményben. A kint és bent ellentéte, azaz a képzelet és a valóság áll szemben egymással. Már rögtön az első sor Radnóti belső világába vezet minket: „Te állandó vagy bennem e mozgó zűrzavarban,”³⁴ E sor alapján felállíthatunk egy ellentétes szerkezetet: Radnóti belső világa nyugodt, állandó, mozdulatlan, csendes, örök. Ezzel szemben áll a valóság, amely nyüzsgő, zavaros, múltó állapotok sokasága képezi. A további sorokat vizsgálva ez világossá válik:

„tudatom mélyén fénylesz örökre mozdulatlan
s némán, akár az angyal, ha pusztulást csodál,
vagy korhadtt fának odván temetkező bogár.”³⁵

Az ellentétet nem csupán a versben megtalálható jelzők jelentése érzékelteti, hanem azoknak hangtani sajátosságai is. A belsőhöz rendelhető fogalmak között sok a magas hangrendű: te, bennem, mélyén, fénylesz, örökre. A valósághoz tartozó szavakhoz viszont legtöbbször mély hangrendű képzeteket párosíthatunk: korhadtt, fának, odván, bogár. Az ellentét itt még nem ér véget, hiszen ismét megjelenik az angyal motívuma. Szinte törvényszerűen találkozunk a

33 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

34 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

35 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

halál motívumával is, amely gyakran társítható az angyalképzethez. Vizsgáljuk meg, miként viszonyul a belső a valósághoz! Radnóti érzékfeletti világában tehát minden örökéletű, éppen ezért nem találkozhatunk sietséggel, zűrzavarral. A költő angyala is ezt az állandóságot hivatott kifejezni. A lény megjelenése után szinte rögtön találkozhatunk a halállal. Az angyal némán, megbabonázva figyeli azt. Radnóti emberi tulajdonsággal ruházza fel a túlvilági lényt, amely így felsőbb pozíciójától megfosztva némán szemléli azt, amiben sosem lehet része. Az öröklétet mi sem szimbolizálhatná jobban, mint egy angyal, amely pusztulást nem ismerve kíváncsian csodálja a háború okozta vérontást. Ismét éles váltás következik, mikor elhagyjuk a csendben, mozdulatlanul figyelő angyalt, és újból a zavaros valóságban találjuk magunkat. A figyelmünk egy bogárra összpontosul, amely mozdulatlanul, élettelenül fekszik egy korhadó fa odvában. A haldokló fa és az elpusztult bogár képe egyértelműen a halál közeledtét és meglétét sugallja. Ezen állításokra alapozva a vers szimbólumait is könnyen elkülöníthetjük. Az angyal tehát nem feltétlenül a költő vallásosságát hivatott szimbolizálni. Mivel minden csodás tulajdonságától megfosztotta a lényt, egyedül az örökléte az, amely hangsúlyossá teszi az angyalt a költeményben. Ezzel is csupán az állandóságot, a megfoghatatlan világ örök monotonitását hangsúlyozza. A halál viszont egyértelműen a valóságunk része. Egy olyan erő, amely elvesz, megszakít dolgokat. Képes zűrzavart kelteni, kizárja a monotonitást, az öröklét fogalmát. Ez az ellentét nagyon hangsúlyos, mivel ezen értelmezés ismeretében térhetünk rá magára Fannira. A *Levél a hitveshez* című költeményben már világossá vált számunkra, hogy felesége milyen fontos szerepet tölt be Radnóti életében, ám ez ebben a műben válik teljesen bizonyossá. Az angyal és a bogár motívuma nem csupán a valóság és a megfoghatatlan szimbolizálására szolgál, hanem egyértelműen meghatározza Fanni helyét is Radnóti világában. Se nem halandó, se nem angyal, bár ez utóbbihoz hasonlítja némaságát. A költő elképzelései alapján felállíthatunk egy hierarchiát, ahová a költeményei szereplőit egyértelműen besorolhatjuk. A legalsóbb szint ebben a sorrendben a halandóké. Radnóti magát erre a fokra helyezi. Tisztában van a saját mulandóságával, a sebezhetőségével, a gyengeségeivel. Úgy viselkedik, mint egy átlagember: fél, kételkedik, reménykedik. A következő szint az emlékek és Fanni szintje. Radnóti számára elengedhetetlen fontossággal bírnak, mivel szüksége van rájuk az életben maradáshoz. Fanni képe sosem kopik az emlékezetében, fotóját magánál hordja, és a legreménytelenebb helyzetekben is képes maga előtt látni az asszonyt, akinek a pusztta emléke újult erővel tölti el a költőt. Fanni épp ezért több, mint egy ember, hiszen Radnóti egyértelműen kimondja, Fanni örök az emlékezetében. A harmadik szint a megfoghatatlan képzetek világáé. Ide tartozik a halál, az idő és az angyal is. Ezen a szinten minden idegennek hat a költőnek. Gyakorta találkozhatunk

negatív kontextusban az itt helyet foglaló motívumokkal, mivel semmivel sem köthetők az emberekhez a maradandóságuk miatt. Megállapíthatjuk tehát, hogy Radnóti a középutat követi, hiszen ez a legideálisabb állapot a költő megítélése szerint, a középső szinten képvisel, bár Fanni bizonyos fokig részesedik az örökkévalóságból, hiszen legalább hasonlítható egy angyalhoz, még ha csak némaságában is, ráadásul a költő számára ugyanolyan megtartó, védő erőt jelent, mint a *Sem emlék, sem varázslat* elején az őrangyal figurája.

Razglednicák, 2. strófa

„A Bori notesz verseinek sorában az *Erőltetett menet* háborús képe, »a perzselt szél forog« pusztításának és a »nyárvégi csönd« békés idilljének ellentéte a második Razglednicában folytatódik.”³⁶ (Ferencz, 742) A verssorokat olvasva két egymásnak feszülő ellentétet figyelhetünk meg. „...a már és a még közti határvonal felszámolásáról, arról, hogy egyik helyen pillanatnyi nyugalom van, amely békés idill is lehetne akár, de a háború közelsége és kiszámíthatatlan mozgása mindezt törekennyé teszi.” (Ferencz, 742) Eddigi megfigyeléseink szerint Radnóti utolsó költeményeiben óriási ellentétpárok állnak egymással szemben: a remény és reménytelenség, élet és halál, valóság és képzelet. Ez ebben a költeményben sincs másképp, hiszen a béke-háború párosból következik az élet és a halál. A verset 4-4 sorra lehet bontani, azaz pontosan a vers felénél lehet meghúzni azt az éles határvonalat, amely elkülöníti a háborús pusztítást a még tartó békétől. Érezzük azonban, hogy ez az állapot nem sokáig marad így, a határok összemosódnak, és végül a harcok felemésztenek mindent. A pusztítás, a halál tehát ismét megjelenik, és újra közeledik a költő felé, ezúttal azonban máshogyan, mint az eddigi megvizsgált költeményekben. Idáig mindig magunkon éreztük a jeges leheletét, mindig a látóterünkben volt a halál, most azonban egy távoli, még be nem következett jelenséggént írja le Radnóti. Azonnal szembetűnik a háború-béke ellentét, amit a versben megtalálható képeknek köszönhetünk. „...a vers felezővonalának két oldalán a pórok és a pásztorlány láthatók, a pórok hátterében a lángoló táj, a pásztorlányéban a tóban tükröződő ég. A kétszer két részre tagolt versben feltűnő kiszámoltsággal jelenik meg a platóni négy elem. Mind a négy kép egy-egy elemet képvisel. A háború képe a tüzet (»égnek / a kazlak és a házak«) és a földet (»a rétek szélein«); a békéé a vizet (»vizet fodroz« és »vízre ráhajolva«) és a levegőt (eget) (»felhőt iszik«). A föld fizikai a fizikai létezők világa, a tűz a pusztulás kísérőeleme. Ezzel szemben a levegő a

³⁶ Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 742.

transzcendencia világáé (a vízben tükröződő ég az ideák tükröződése az anyagban), a víz pedig a termékenységé. A háborúval tehát nem egyszerűen egy törékeny, idilli kép áll szemben, hanem anyag és szellem, halál és újjászületés örök körforgása.”³⁷ Ebből az értelmezésből kiindulva ismét megjelenik a valóság és a transzcendentális világ szembeállítása.

A pásztorlány és a birkák megjelenésével feltételezhetjük, hogy Radnóti ezen verse egy bukolikus költemény, hiszen az ekloga műfaja reprezentatív a költő életművében. Az értelmezésemben azonban itt egy vallási utalás is el lehet rejtve, ahol a pásztorlány szerepét egy vallási vezető tölti be, a nyáj pedig nem más, mint hívők csoportja. Míg a háborús területeken az emberek hitüket veszítve beletörődnek a földi pokolba, ami őket sújtja, addig a még békében élők igyekeznek hitük szerint cselekedni. Úgy tűnik, mintha az utolsó pillanatban még hinni szeretnének az isteni segítségben, mintha még nem éreznék, hogy a halál, a háború vésszesen közeledik.

Razglednicák 3

Radnóti szimbólumtárában igen jelentős szereppel bír a halál. Ez a motívum egyre többször bukkan fel az utolsó költeményekben, végül pedig a költő életével párhuzamosan lezárást ad a verseinek. A harmadik *Razglednicát* megvizsgálva rögtön szembetűnik egy érdekes szerkezeti elosztás. A vers egyértelműen két részre bontható. A mű első felében a kegyetlen, szó szerint véres valóság jelenik meg. A költő minden érzékszervünkre igyekszik hatni: „Az ökrök száján véres nyál csorog”³⁸ kezdetű sort olvasva szinte érezzük a vér fémese ízét a szánkban. „az emberek mind véreset vizelnek,”³⁹ egyértelműen a vér kirívó, vörös színével a látásunkra hat. Végül pedig „a század bűzös, vad csomókban áll.”⁴⁰ hangzatú sor a szaglásunkkal hozható kapcsolatba. Különös kettősség figyelhető meg a század szó kapcsán. Jelentheti a katonai alakulat fáradt, izzadt katonáit, ám ha az idő motívum felől közelítjük meg a verssort, ez egy apokaliptikus víziót is takarhat. Század, mint időbeli egység, ezért egy borús jövőképet is kiolvashatunk a költeményből. Megfigyelhetjük, hogy Radnóti a három sort vesszővel választotta el egymástól, míg a valóságra vonatkozó gondolatmenetet a

37 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 743.

38 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

39 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

40 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

harmadik végén le nem zárta. A háborús környezet borzalmait tehát három érzékünkre hatva érzékelteti a költő. Az utolsó sorban azonban meglepő kijelentéssel találkozhatunk. „Fölöttünk fú a förtelmes halál.”⁴¹ Elrugaszkodunk a valóságtól, hiszen megjelenik a halál. A megszemélyesítéssel egy félelmetes, mindenre kiterjedő hatalom fenyeget minket. Érdekes módon a halál nem egy, hanem egyenesen két érzékszervünkre is hat. „Fölöttünk fú a förtelmes halál.”⁴² Értelmezhetjük hanghatásként, hiszen az erős szélnek fülsiketítő hangja van, ám vonatkozhat ez a tapintásra is. A rabok a tarkójukon érezhetik a halál jeges leheletét, amely hideg szél formájában is értelmezhető. Ezzel a kiemeléssel szinte egyértelmű utalást tesz a közeledő halál fontosságára, annak súlyára. A vers rímképletét nézve ugyanerre a következtetésre juthatunk. Csupán az utolsó két sor, ahol felfedezhetjük a rímet. Mivel két különálló részből beszélünk, ezért itt nem a sorok kapcsolatát sejthetjük, hanem azok ellentétét. A keserves, gyötrelmes élet szemben áll a halállal. Míg a háborús lét viszonyosságairól három soron keresztül olvashatunk, míg a halál csupán az utolsó sorban jelenik meg. Ezzel is azt érzékeltetheti a költő, hogy milyen hosszú kínokkal tűzdelt élet vár rájuk, míg a halál egy pillanat alatt bekövetkezhet. És be is következik.

Razglednicák 4

A negyedik *Razglednica* az utolsó fennmaradt költemény Radnótitól. „Alig néhány nappal azelőtt írta, hogy – az exhumálási jegyzőkönyv szerint »Tarkón fejtető irányú koponyalövés« -sel – kivégezték (KH). A versben valószínűleg egy társának tarkólövessel történt kivégzését írja le, azzal a végkövetkeztetéssel, hogy »Igy végzed hát te is«. Ez tehát utolsó versében a költő búcsúja. Annak a pályának búcsúja, amely köszöntéssel kezdődött, amelynek első nyilvános szavai a »Pogány köszöntő« és a »Köszöntsd a napod!« voltak. [...] Az utolsó vers búcsúját már csak önmagának sűgja. Ez a vers tehát visszaüt a pálya elejére, és formálisan is lezárja a lírai életművet.”⁴³ Valóban lezárásnak tekinthetjük ezt a művet, ezért fontos megvizsgálnunk, milyen motívumokat, gondolatokat tartalmaznak a verssorok. Először egy háborús kép tárul a szemünk elé: ahogyan Ferencz Győző is írja, valószínűleg egy rabtársának halálát írja le. Radnóti a társához hasonlóan a földre kerül, így egészen közről láthatja a sorsot, amit a következő sorokban a sajátjának tekint. A verset két részre lehet

41 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

42 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

43 Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. p. 748.

osztani, mégpedig az első *Razglednicához* hasonlóan. Radnóti világára és a külvilágra. A költő ugyan érzékeli a maga körüli eseményeket, hiszen megírja a rabtársa halálát, illetve a németek hozzászólását, mégis a kettő között beékelve találhatunk egy mondatot.

„Így végzed hát te is, -

súgtam magamnak, - csak feküdj nyugodtan.”⁴⁴

Megszólítja magát, egy pillanatra kirekeszti a külső világot. Figyelmen kívül hagyja a katonákat, a rabtársakat, egy pillanat erejéig megszűnik a valóság. A halál ismét testközelben van, ám ezúttal nem egy mindenható, félelmetes motívumként van jelen. „Halált virágozik most a türelem.”⁴⁵ – ebben a kontextusban viszonylag pozitív szereplőként van jelen. A megfáradt Radnóti ereje elérte a végét, így nem tekintett már többé félelmetes, rossz dologként a halálra. Elfogadta, hogy hamarosan érte is eljön, ám ezúttal úgy fogja fel, mint megoldást a problémájára. Ezután a – mondhatni – belső, békés kép után visszatérünk a valóságba. A sorokat olvasva megfigyelhetjük, hogy a valóság mintha kezdene szétesni Radnóti számára. Alig van átkötés a sorok között, a mondatok tördeltté, össze nem kapcsolódóvá válnak. Valószínűleg a látvány okozta sokk volt az, amely a vers megírása közben is uralkodott rajta. Mindezek ellenére a halál közelsége sem készteti arra, hogy fohászkodjon, vagy könyörögjön az életéért. A verssorokból érződik, hogy Radnóti valóban itt kívánta lezárni nem csak az életművét, hanem az életét is.

A Gyökér és a Nyolcadik ecloga

Radnóti nyilvánvaló gondolkodásmódbeli változásáról e két vers összekapcsolásával tudunk tiszta képet alkotni. Míg eddig az emlékek, az angyalok, a halál fontossága volt hangsúlyozva, ez a hozzáállás teljesen megváltozik. Vizsgáljuk meg először a *Gyökér* című költeményt! 1944. augusztus 8-án íródott, tehát a *Nyolcadik ecloga* előtt. A versben, ahogy a cím is mutatja, nagyon erőteljes a gyökér allegória. A vers első felében megtudjuk, milyen is valójában: a föld alatt él, igyekszik ravaszul felfelé törni, körülötte pedig sok a féreg. A dolgozat szempontjából a negyedik versszakban hangzik el egy súlyos kijelentés:

„De a gyökér tovább él lent,

nem érdekli a világ,

csak a lombbal teli ág.”⁴⁶

44 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

45 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.214.

Értelmezzük, a gyökér, a lent és a lombbal teli ág mit jelenthet pontosan! Radnóti a hetedik versszakban felfedi magát:

„Virág voltam, gyökér lettem,
súlyos, sötét föld felettem”⁴⁷

Vagyis a háború kitörése előtt magát a fenti, lombhoz hasonlított társadalom részének tekinti, aki a verseivel tűnik ki a sokaságból, mint nyíló virág. Mostanra azonban a szétzilált világnak nem virágra, hanem egy erős, tartós gyökérre van szüksége, amely nem engedi, hogy elpusztuljon a felső régió, hiszen elteti, táplálja azt. Visszakanyarodhatunk tehát az értelmezendő sorhoz. Mivel maga a vers mondja ki, hogy a költő a gyökérrel azonosul, amely táplálja a társadalmat, már csak az a kérdés, miért nem érdekli a világ. A válasz egyszerű: Radnóti letisztult gyökér-allegóriája tükrözi azt a gondolkodásmódot, amely életének utolsó szakaszában jellemezte. A verset olvasva nem tűnik szembe egyetlen jellegzetes szimbólum sem. Sem emlék, sem halál, sem angyal. Nem hangsúlyos sem Fanni, sem pedig a világ. Épp ellenkezőleg, már egyik sem számít. Eltűnik a vallás, eltűnik Isten, eltűnik Fanni. „...nem érdekli a világ,”⁴⁸, vagyis egyetlen céljául a társadalom és a haza megsegítését tűzte ki. Ezt a felvetést a *Nyolcadik ecloga* is megerősíti. Tekinthetjük a művet a *Gyökér* folytatásának, vagy annak magyarázó befejezésének. A *Nyolcadik ecloga* két szereplője egyértelműen megtestesíti azt, amit a *Gyökér* csak sejtet. A próféta és a költő ugyan a versben több szempontból is távol állnak egymástól: időben, korban, beszédstílusban, térben. Maga a szerepkörük azonban azonos. A költő, azaz Radnóti ugyanazt képviseli, akár egy próféta, a különbség csupán annyi, hogy míg az egyik tanításai világméretűek, addig a másik csupán egy nemzetre hatnak. A költeményben tehát két nagyon távoli pozícióból közeledik egymáshoz a próféta és a költő. Míg eleinte a már említett különbségek a hangsúlyosak, és ütköztetik a véleményüket, a költemény végére kiderül, kettejük közt szinte alig van különbség.

„Próféták s költők dühe oly rokon, étek a népnek,
s innivaló!”⁴⁹

Tehát a két mesterség szoros rokonságban áll egymással. Ahogy a költő a *Gyökér*ben már kifejtette, számára nem jelent már semmit a világ. Ez az állítás erre a műre is érvényes. A

46 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.209.

47 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.209.

48 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.209.

49 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.239.

költő egyszer sem emlegeti Fannit, a halált, a romokban heverő hazát. Az egyetlen dolog, ami hangsúlyos a versben ebből a szempontból, az a nép.

„Jöjj hirdetni velem, hogy már közelít az óra,
már születőben az ország. Hogy mi a célja az Úrnak, -
kérdém? lásd az az ország. Útrakelünk, gyere, gyűjtsük
össze a népet, hozd feleséged s mess botokat már.”⁵⁰

A vers vallásos töltetét a próféta és az Úr alakja adja. Radnóti célja azonban más. A *Gyökér*ben már szakított mindennel: megszűnt férj lenni, magánember lenni, már nem foglalkoztatta a hite, a háború. Az apokalipszis elsöpörte őt, ezért a maradék erejével a haza újjáépítésére, népe megmentésére koncentrál. A *Nyolcadik eclogá*ban visszafordul a vallásos tematikához, ezt a *Razglednicá*knál is érezhettük, ám igazából ezek nem tekinthetők – a hagyományos értelemben vett – vallásos verseknek. Bár megjelenik az angyal, mint motívum, a transzcendens világ, mégsem érezzük ugyanazt az intenzív hitélményt, mint amely az istenes versek sajátja. A költő sokkal inkább a radikális mondanivalót igyekszik vallásos köntösbe bújtatni. Az Úr és az isteni segítség nem a saját céljai, jóléte, élete miatt jelennek meg a költeményeiben, nem önös érdekből reménykedik, hiszen a költő, mint magánember, megszűnt létezni. Egyetlen célja, hogy a háború befejeztével a haza ismét felépüljön romjaiból, és az apokalipszistól sújtott lakosság pedig a próféta mondanivalót világi (és „egy napig élő”, azaz: halandó) emberként kifejtő költő útmutatásával felálljon.

Összegzés

Megismertük tehát Radnóti egyedi vallásfelfogását, amely például a saját Krisztus-képében is eltér a hagyományos értelemben vett katolikus vallástól. Ezen ismeretek tudatában megvizsgálhattuk a költő szimbólumrendszerét, így feltárult előttük a versekben szereplő angyal, emlék és halál motívumok fontossága. A verseket csoportosítva pedig kirajzolódott előttünk egy gondolkodás- illetve szemléletbeli változás is. A kitörő háború borzalmaival szembesülve a költő igyekszik ragaszkodni az otthon, a szerelem emlékéhez. Ugyan felsejlik benne a gondolat, hogy talán sohasem láthatja újra a hazáját, sohasem térhet vissza az otthonába, mégis az emlékeiből táplálkozva erőt merít a múltból. A központi figura ebben az időszakban Fanni. Az ő emléke adja a legtöbb erőt a költőnek, és általa véli úgy a sok negatívum ellenére, hogy érdemes élnie. Eleinte megfigyelhetünk vallásos utalásokat a

50 Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. p.239.

versekben, ám ezek inkább ironikus, keserű vagy indulatos hangvételűek. Nem tagadja meg Isten létezését, ám azt, ha burkoltan is, de állítja, hogy elfordult tőle. Ez a rejtett harag fordul végül át egy merőben más érzésbe. Radnóti szakít mindennel, amit magánemberként birtokol: Fannival, a hitével, az otthon kényelmével, megszűnik ember lenni, és felveszi a próféta szerepkört. Már nem számít neki a háború, a világ, csupán a hazája újjáépítéséért folyó harc az, ami élteti. Ez a prófétai felfogás csupán az utolsó költeményeinél változik meg. Itt úgy tűnik, belenyugszik a halálba, elfogadja, hogy számára már nincs kiút a háborúból, és valószínűleg soha többé nem tér majd haza. Habár szövegszerűen nem mutatható ki, ott munkálhat ebben az álláspontban egy antik válasz az istenek és az ember viszonyára: Achilleus példája is. A görög hős tudatosan választja az Iliászban a rövid, de hírnévvel járó életet a hosszú, boldog, ámde hírnév nélküli élet helyett.⁵¹ Ez a választás Radnótinak nem adatott meg, ő azonban ugyanazzal a méltósággal fogadja sorsát, és a túlélés helyett új feladatot talál: verseinek átörökítésével akar hatni az új, a személyes apokalipszise után kiformálódó korszakra. Ebben áll Achilleus emberi méltósága az örökkévaló, bár súlytalan, tét nélküli életet élő istenekkel szemben, és ebben áll Radnótié is, az elmúlást csodáló angyalokéval, a varázslattal és a többi megtartó erővel szemben, akik nem tudták megóvni a személyes pusztulástól.

51 Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: Görög művelődéstörténet. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. p. 41.

Irodalomjegyzék:

Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. Budapest: Osiris Kiadó, 2005. 818 p.

Miklós Péter: Többretegű szellemi hatás – Radnóti szegedi professzorai. In: Szegedma.hu
Tények és vélemények [online] 2009. 05. 07. [2014. 04. 13] < URL:
<http://szegedma.hu/hir/szeged/2009/05/tobbretegu-szellemi-hatas-radnoti-szegedi-professzorai.html>

Nemes István: Radnóti költői nyelve. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1979. 310 p.

Németh György – Ritoók Zsigmond – Sarkady János – Szilágyi János György: Görög
művelődéstörténet. Budapest: Osiris Kiadó, 2006. 760 p.

Radnóti Miklós 104 éve született. [szerző nélkül]. In: Nepszava.com Amerikai Nepszava
Online [online] 2013. 05.05. [2014. 04.10.] <URL:
<http://nepszava.com/2013/05/magyarorszag/radnoti-miklos-104-eve-szuletett.html>

Radnóti Miklós kiadatlan levele a zsidóságról. [szerző nélkül]. In: Beszelo.c3.hu Beszélő Online [online] [2014. 04. 13.] < URL: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/radnoti-miklos-kiadatlan-levele-a-zsidosagrol>

Réz Pál [szerk.]: Radnóti Miklós művei. Budapest: Szépirodalmi kiadó, 1978. 968 p.

Szigeti Lajos Sándor: Modern hagyomány. Budapest: Lord Könyvkiadó, 1995. 236 p.

Tolnai Gábor: Radnóti Miklós. In: Epa.oszk.hu Elektronikus Periodika Archívum és Adatbázis [online] [2014. 04. 13.] < URL: http://epa.oszk.hu/00000/00001/00227/pdf/ITK_EPA00001_1962_05_593-627.pdf